

NÄKEMYKSIÄ

AKTIIVISEN KANSALAISUUDEN PERUSAINEKSIÄ

Seppo Niemelä*

Kansalaisuus statuksena ja roolina

Suomen kansalaisuus saadaan syntymässä vanhempien perusteella tai hakemuksesta laeissa säädetyin ehdoin. Kansalaisen oikeudet on määriteltä perustuslaissa ja sen mukaisesti muussa lainsäädännössä.¹ Myös Suomessa laillisesti asuvalla ei-kansalaisella on Suomen kansalaisen oikeudet eräin poikkeuksin (mm. äänioikeus valtiollisissa vaaleissa). Maastrichtin sopimuksen perusteella EU-maiden kansalaiset saivat samalla EU:n kansalaisuuden ja sen mukaiset oikeudet. Voidaan puhua myös maailmankansalaisuudesta, vaikka se ei ole erikseen määriteltä status.

Aktiivinen kansalaisuus viittaa kansalaisena toimimiseen ja oikeuksien käyttöön eri tasoilla. Keskeinen toiminnan alue on kansalaisyhteiskunta, erityisesti järjestöt, yhdistykset ja muu organisoitu yhteistoiminta. Snellmanista lähtien myös kunta on luettu joko kansalaisyhteiskunnan osaksi tai sen toiminta kansalaisyhteiskuntaa muistuttavaksi. Kansalaisella on oikeus osallistua ja vaikuttaa niihin poliittisiin yhteisöihinsä, joihin hän kansalaisena kuuluu. Aktiivinen kansalaisuus on useimmissa määritelmässä keskeinen osa sosiaalista pääomaa ja yksi sen mittari.

---

* FT Seppo Niemelä oli kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelman johtaja vuonna 2007. Email: seppo.niemela@ktverkko.fi

Aktiivinen kansalaisuus roolina ei ole synnynnäinen. Se on potentiaali, joka toteutuu informaalina oppimisena yhteisöissä elämällä, mutta oppimista voidaan tehostaa kansalaiskasvatuksen avulla. Erityisen tärkeää kansalaiskasvatus on maahanmuuttajille, joilla ei ole arjessa opittua tietoa uuden kotimaansa yhteiselämän pelisäännöistä. Kansalaiskasvatuksen perusta on perustuslaissa, jonka mukaan ”julkisen vallan tehtävänä on edistää yksilön mahdollisuuksia osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan ja vaikuttaa häntä itseään koskevaan päätöksentekoon”.

Perustavaa kansalaiseksi kasvulle on yhteisöjen osallisuuden kokemus, jolle osallistuminen ja vaikuttaminen vähitellen rakentuvat. Elina Nivala (2008, 327–329) kuvaa sosiaalipedagogiikan kannalta jatkumoa sanoilla osallisuus, toimijuus ja solidaarisuus. Siinäkin osallisuus on lähtökohta. Kansalaiseksi kasvu on sivistysprosessi, jossa ainutkertaisen potentiaalien pohjalta kehittyy yksilöllinen identiteetti ja omaehtoinen toimintakyky yhteisöjen jäsenenä (Niemelä 2011, 189). Identiteetti jakautuu ykseys- (kuka minä olen) ja samuusidentiteettiin (keihin minä kuulun).

Aktiivisuus ja aktivismi

Käsitteet aktiivinen, demokraattinen ja poliittinen kansalaisuus ovat rinnakkaisia ja osin päällekkäisiä. Aktiivinen kansalaisuus viittaa kaikkien yhteisölliseen toimintaan (co-citizen) organisoidusta järjestötoiminnasta vapaamuotoisempiin kampanjoihin. Demokraattinen ja poliittinen kansalaisuus ovat aktiivisen kansalaisuuden se osa, jonka tarkoituksena on osallistua ja vaikuttaa yhteiskunnan päätöksentekoon sen eri asteilla kunnallisesta toiminnasta valtiolliseen, Euroopan unioniin ja aina maailmankansalaisuuteen kansainvälisissä järjestöissä asti.

On hyvä erottaa aktiivisuus ja aktivismi, vaikka niidenkään rajapinta ei ole jyrkkä. Aktiivinen kansalainen käyttää laeissa säädettyjä osallisuuden, osallistumisen ja vaikuttamisen keinoja. Periaatteessa Suomen lainsäädäntö turvaa laajat osallistumisen ja vaikuttamisen mahdollisuudet jokaiselle kansalaiselle. Aktivisti voi turvautua myös laittomiin keinoihin. Aktivismia ilmenee silloin, kun koetaan, ettei demokratia

syystä tai toisesta toimi. Syynä voi olla mm. demokratian jäykistyminen tai turhautuminen vaikuttamiskeinojen hitauteen. Aktivismiin oikeutus on vaikea ja huolella harkittava eettinen kysymys. Joskus se käynnistää tarpeellisia uudistuksia, joskus taas ajaa tekijänsä yhä syvemmälle epätoivoisiin ja tuhoisiin tekoihin.

Politiikan portaat

Olen jakanut poliittisen vaikuttamisen neljään portaaseen, joista kahden ensimmäisen tulisi demokratiassa koskea kaikkia kansalaisia. Kaksi jälkimmäistä koskee niitä, jotka ovat sitoutuneet jonkin puolueen tai muun yhteiskunnassa toimivan organisoidun vaikutusryhmittymän jäseniksi. (Niemelä, 1988.) Jokainen seuraavista portaista on samalla osaamisen, oppimisen ja kansalaiskasvatuksen mittava haaste.

Kaikilta kansalaisilta odotetaan (i) kykyä ottaa perustellusti kantaa yhteiskunnallisiin kysymyksiin äänestäjänä, mikä edellyttää päätöksenteon rakenteen ja politiikassa vaikuttavien voimien tuntemusta sekä omaa näkemystä yhteiskunnan tavoitteista. Jokaisen kansalaisen olisi hyvä kyetä edistämään päämääriään sitoutumattomana niin, että hän osaa (ii) vaikuttaa päätöksentekoon kansalaistoiminnan keinoin mm. kannanotoin, yhteydenotoin, kampanjoin, järjestötyössä ja tarvittaessa mielenosoituksin. Puolueen jäsenyys antaa mahdollisuuden (iii) vaikuttaa oman puolueen aatteeseen, ohjelmaan ja johtohenkilöihin. Ihminen voi vaikuttaa myös (iv) asettumalla ehdokkaaksi luottamustehtäviin ja toimimalla saamansa kannatuksen antamalla valtuutuksella.

Pitäisikö jokaisen olla demokraattinen kansalainen? Vastausta kysymykseen voi tutkia Immanuel Kantin maksiimin avulla: mitä tapahtuu, jos yksityinen tekoni olisi yleinen laki? Mitä tapahtuu, jos esimerkiksi kaikki jättäisivät äänestämättä tai kukaan ei suostuisi ehdolle luottamustehtäviin? Ajatusharjoitus on varsin valaiseva.

Opettaja- ja omaehtoinen kansalaiskasvatus

Demokratia edellyttää jo ajatuksena kansalaista, jolla on kyky hankkia

itsenäisesti tietoa sekä ajatella, tehdä päätöksiä ja toimia oman harkintansa mukaisesti (Gustavsson 1996, 197–1988). Joskus esitetään epäily, että kansalaiskasvatus on manipulaatiota tai vähintään indoktrinaatiota ja että siksi demokratiaa ei voi eikä sitä saa opettaa. Osin epäily perustuu kokemuksiin siitä, että kansalaiskasvattajat ovat painostaneet ihmisiä hyväksymään omat poliittiset päämääränsä.

Olen pyrkinyt ratkaisemaan tätä ristiriitaa sivistysteorian ja -tradition pohjalta erottamalla toisistaan opettaja- ja omaehtoisen oppimisen (Niemelä 2011, 190–198). Jälkimmäiseen viitattiin vanhastaan sanalla itsekasvatus. Pedagogi voi tukea molempia, mutta hänen tulee tehdä itselleen selväksi, milloin kansalaiskasvatuksessa tarvitaan *välityspedagogista* annettujen sisältöjen opettamista, milloin *sivistyspedagogista* itsetoiminnallisuuden odotusta ja kannustusta.

Omaehtoista oppimista tukee tasa-arvoinen vastavuoroinen pedagoginen suhde. Avainkäsitteet ovat toisen vapauden ja potentiaalien tunnistaminen, yksilön tarkoituksellinen, tulkitseva ja aktiivinen suhde maailmaan eli sivistyskykyisyys ja näille rakentuva itsetoiminnallisuuden odotus. Käytännössä pedagogi asettaa opetustilanteessa itsetoiminnallisuutta koskevia odotuksia luomalla tilan, jossa ”yksilö voi työstää ajatteluaan, arvostuksiaan ja toiminnallisia kompetenssejaan”. (Uljens 2009, 170; Niemelä 2011, 207). On opittava perusasiat, mutta jokaisella tulee demokratiassa olla oikeus itse muodostaa poliittiset näkemyksensä, arvonsa ja tavoitteena.

Didaktinen kolmio

Kansalaiskasvatukseen sisältyy paljon asioita, jotka pitää opettaa ja osata. Mutta yhtä lailla aktiiviseen kansalaisuuteen kuuluu asioita, joista jokaiselta kansalaiselta odotetaan omaa näkemystä ja omaa harkintaa. Paras esimerkki asioista, jotka tulee opettaa ja osata, on oman kansan perustuslaki. Toisaalta sama laki säättää oman harkinnan käyttämisen oikeuksista, mm. sananvapaudesta, yhdistymisvapaudesta, omantunnonvapaudesta ja osallistumisoikeudesta.

Välityspedagogiikan ja sivistyspedagogiikan suhdetta voi tutkia Ove Korsgaardin (2001) kuvaaman kansalaisuuden tietojen, arvojen ja kom-

petenssien didaktisen kolmion avulla. Sen kaikissa osissa tarvitaan sekä opettajaehtoista että omaehtoista oppimista.

Tietojen ja ymmärryksen alue kuvaa demokraattisessa kansalaistoiminnassa tarvittavaa tietopohjaa, mm. perustuslaki ja muu lainsäädäntö (oikeudet ja velvollisuudet), poliittinen järjestelmä, lakien säätäminen, yhteiskunnalliset voimat ja toimijat, kansalaisyhteiskunnan asema ja tehtävät, ajankohtaiset poliittiset kysymykset sekä näiden historiallinen tausta.

Arvot ja dilemmat liittyvät yhteisöjen eettisiin ja tunneulottuvuuksiin. Pohdittavana on mm. vapaus, yhdenvertaisuus, solidaarisuus, vastuu, oikeus, oikeudet, suvaitsevaisuus, ihmisyyys, yhteisö, identiteetti, etnisyys, uskonto ja sukupuoli.

Niin ikään tarvitaan kansalaisuuden *taitoja ja kompetensseja*: kyky kommunikoida ja ottaa osaa dialogiin, kyky elää yhdessä toisten kanssa, kyky ratkaista ristiriitoja väkivallattomasti, kyky neuvotella, kyky ottaa osaa julkiseen keskusteluun, kyky tunnistaa ja hyväksyä erilaisuutta sekä kyky käyttää informaatio- ja kommunikaatiotekniikkaa. Myös nämä kehittyvät harjaantumisella.

Kaikissa kolmessa alueessa tarvitaan (erityisesti historiaa ja traditiota koskevia) tietoja, mutta myös itse kunkin omia (erityisesti tulevaisuutta ja tavoitteita koskevia) näkemyksiä ja kannanottoja. Kansaliskasvatustajan tulee edistää perusasioiden tuntemusta, mutta samalla hänellä tulee olla herkkyyttä tukea itsetoiminnallisuutta odottamalla kunkin oman ajattelun kehitystä.

Tämän päivän kansaliskasvatuksessa didaktista kolmiota joudutaan soveltamaan mm. järjestön, kunnan, valtakunnan, Euroopan unionin ja yleismaailmallisten järjestöjen toimintaan. Ihmisen tulee kyetä sovittamaan toisiinsa lähiyhteisöjen, kansallinen, Euroopan unionin ja ihmiskunnan kansalaisuus. Moniulotteisuus on tehnyt kansaliskasvatuksesta aiempaa paljon vaativampaa.

Viite

- 1 Kansalaisen oikeudet ovat keskeinen osa perustuslakia pykälissä 6 – 23. Niissä säädetään mm. kansalaisten yhdenvertaisuudesta, vapaudesta, koskemattomuudesta, liikkumisvapaudesta, uskonnon ja omantunnon vapaudesta, sananvapaudesta, kokoontumisesta, vaaleista ja osallistumisesta, oikeudesta sivistymiseen, kieleen, kulttuuriin, työhön, sosiaaliturvaan ja oikeusturvaan. Kansalaisen oikeuksien tunteminen on kansalaiskasvatuksen yksi kivijalka.

Kirjallisuus

- Gustavsson, Bernt (1998). *Bildning i vår tid. Om bildningens möjligheter och vilkor i det moderna samhället*. Stockholm: Wahlström&Widstrand.
- Korsgaard, Ove (2001). Introduction. Teoksessa Ove Korsgaard & Shirley Walters & Randi Andersen (toim.) *Learning for democratic citizenship*. Copenhagen: Association for World Education and the Danish University of Education, 9–15.
- Niemelä, Seppo (1988). Poliittinen kasvatus. Teoksessa Aarne Laurila & A. Oksanen & J. Tuomisto & P. Yrjölä (toim.) *Aikuisten yhteiskunnallinen kasvatus*. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura.
- Niemelä, Seppo (2011). *Sivistyminen. Sivistystarve, -pedagogiikka ja -politiikka pohjoismaisessa kansansivistystraditiossa*. Helsinki: KVS.
- Nivala, Elina (2008). *Kansalaiskasvatus globaalin ajan hyvinvointiyhteiskunnassa – Kansalaiskasvatuksen sosiaalipedagoginen teoriakehys*. A-sarja 24/2008. Kuopio: Snellman-instituutti.
- Uljens, Michael (2009). Allmän pedagogik som kritisk pedagogik. Kirjassa Ari Kivelä ja Ari Sutinen (toim.) *Teoria ja traditio. Juhlakirja Pauli Siljanderille*. Turku: Suomen kasvatustieteellinen seura, 153–178.